

Výchovný proces

Vyjadřuje časovou rozprostřenost výchovy, kdy dochází k vzájemnému působení, ovlivňování, napodobování, spolupráci, vcitování se, přenášení nálad, postojů, názorů a motivačních faktorů dvou nebo více subjektů (např. vychovatel X vychovávaný, vychovatel X vychovávaní).

Smyslem výchovného procesu je harmonický rozvoj osobnosti po stránce tělesné a duševní a vypěstování touhy u vychovávaného jedince dosáhnout vyšších kvalit.

Výchovný proces je součástí životního procesu a jeho jednotlivých etap, kdy člověk usiluje o poznání a pochopení jednotlivých věcí, které ho obklopují. Proto můžeme hovořit o výchovném procesu období mládí, dospělosti a stáří atd.

Výchovný proces se významně váže ke školní výchově, a proto jej můžeme členit podle školských stupňů: výchova v období předškolním, školním středoškolském atd.

Výchovný proces má svá specifika také podle oblastí svého působení. Rozlišujeme výchovný proces v prostředí rodiny, školy, v rámci výchovy mimo vyučování.

Postavení vychovatele a vychovávaných ve výchovném procesu

Vychovatele a vychovávané považujeme za partnery a aktivní spolutvůrce výchovného procesu, ve kterém se podle J. Skalkové uskutečňuje komunikace na základě spolupráce, která se realizuje prostřednictvím určitého obsahu.

Studium výchovného procesu se rovněž zaměřuje na vztahy mezi činiteli (vychovatel, vychovávaní) a prostředky výchovy (instituce, metody, formy, pomůcky), na etapy a zásady výchovného procesu a na předpoklady realizace výchovného cíle, atd.

Etapy výchovného procesu

Etapy výchovného procesu jsou výsledkem jeho teoretické analýzy. Studium etap výchovného procesu má teoretický i praktický význam. Z teoretického hlediska se tak navozuje např. poznání zákonitostí jednotlivých etap a výchovného procesu jako celku, z praktického hlediska se tímto směřuje např. ke zkvalitnění organizace výchovného působení.

Logika průběhu etap výchovného procesu je závislá na mnoha činitelích např. na výchovném cíli a obsahu, prostředcích výchovy, úrovni vychovatele a vychovávaného.

Všechny výchovné etapy se mohou realizovat v jedné výchovné formě (např. ve vyučovací hodině, na výletě, při, apod.) nebo se mohou podle situace různě začleňovat do několika forem.

Ch. Vorlíček vymezuje tyto čtyři etapy výchovného procesu:

1. Etapa počáteční pedagogické diagnózy, v níž výchovný pracovník zjišťuje výchozí stav, úroveň a možnosti vychovávaných. Zajímá se o jejich dosavadní vědomosti a dovednosti, schopnosti, zájmy a orientace, potřeby a přání, fyzické a duševní zdraví, jako o základ, který má být dále rozvíjen nebo který může ovlivnit další výchovný proces. Důležité pro vychovatele mohou být ovšem i informace o charakteru vnějšího makro- i mikroprostředí, které obklopují vychovávané.

Při diagnostikování se využívá především metody pozorování, rozhovoru, analýzy písemných prací a dokumentů, sociometrie (metoda a technika zkoumání vztahů ve skupině).

Počáteční pedagogická diagnóza je nutná pro vymezení cíle, obsahu a prostředků výchovného procesu. Předpokladem uskutečnění pedagogické diagnózy jsou např. vytvoření dostatečného časového a prostorového zázemí pro diagnózu, zájem vychovatele o vychovávané, který souvisí se schopností vychovatele – vychovávaným se přiblížit.

V etapě počáteční pedagogické diagnózy provádí diagnózu nejen vychovatel, ale také vychovávaní, kteří se snaží poznat svého vychovatele, eventuálně další vychovávané.

2. Etapa pedagogického projektování (plánování), je vysvětlována jako přesné stanovení cíle, obsahu a prostředků výchovy, způsobu sledování a hodnocení, nakolik se vychovávaným daří postupovat v učení.

Konkrétní cíle formuluje vychovatel z cílů obecných, které jsou vyjádřené pedagogických programech, v učebních plánech a osnovách, v programech výchovných zařízení apod.

Důležitou složkou této etapy však není jenom vytyčení cíle a obsahu, ale také představa o realizaci úkolů, to znamená v jakém časovém rozsahu, jakým způsobem a kde se bude cíl naplňovat a jak se bude získávat zpětná vazba.

Pedagogickým projektováním se většinou zabývá vychovatel sám, i když může zohlednit také přání a návrhy vychovávaných např. při vymezení obsahu a volbě metod a forem práce, využít pomoci vychovávaných při obstarávání a přípravě pomůcek. Tímto způsobem totiž umožňuje vychovatel vychovávaným účast na tvorbě a realizaci výchovného procesu, což je důležitým motivačním činitelem.

Náročnost pedagogického projektování je závislá např. na obsahu činnosti, schopnostech vychovávaných a samozřejmě zkušenostech vychovatele. Pro začínající vychovatele nebo v případě, že se plánuje složitější činnost, je lépe *projektovat s tužkou v ruce* a pořídit si písemnou dokumentaci.

V. Krejčí považuje tuto etapu za předpoklad úspěšného pedagogického působení a upozorňuje na to, že konkrétní požadavky na vychovávané by měly být přiměřené jejich věkovým a individuálním zvláštnostem, odpovídat materiálně technickému vybavení a brát ohled na profesionální dovednosti a zkušenosti vychovatele.

Zájem a úsilí, se kterým vychovatel projektuje výchovný proces, může ve vychovávaných vzbudit silný dojem, že vychovateli záleží na jejich rozvoji a že činnosti, které budou provádět jsou hodnotné a důležité.

3. Etapa regulace učení vychovávaných znamená vytváření výchovných situací, v nichž se formují osobnosti vychovávaných.

Tuto etapu dále členíme na fáze:

I. Fáze přípravy vychovávaných na aktivní osvojování obsahu – učiva vychází ze vzájemného poznání vychovatele s vychovávanými, které se zde dále rozvíjí.

V této fázi by se měl vychovatel snažit zajistit kázeň a vytvořit příjemnou atmosféru, ve které se rozplyne napětí, kde se vychovávaní budou moci volně ptát a poznávat cizí přání, pocity a hodnoty, kde se bude moci spolupracovat a rozvíjet vzájemné vztahy.

Tato fáze má rovněž motivační charakter. Zájem vychovávaných o daný problém může vychovatel navodit a udržet tak, že např.

- bere na vědomí jejich dosavadní zkušenosti a názory a plánuje jejich konfrontaci s novými poznatky v průběhu výchovného procesu
- orientuje vychovávané na dosažitelné a splnitelné úkoly (vytváří pocit sebedůvěry)
- dokazuje vychovávaným, že jejich současný stupeň poznání omezuje jejich perspektivu
- vede vychovávané k zaujetí stanovisek k problému, na který existují kontroverzní názory (směřuje je k uvědomění si vlastního postoje)
- formuluje problém optimisticky
- rovnoměrně rozděljuje dílčí úkoly, které se mají řešit, mezi vychovávané
- dává možnost vybrat si úkol
- nabízí smysluplnost, zajímavou činnost, zajímavé metody a formy práce, atd.

II. Fáze seznamování s novým obsahem – učivem, jeho analýza a osvojování se má opírat o přímou zkušenost, studium a praktické využití.

Metoda přímé zkušenosti zahrnuje jednak práce v terénu, návštěvy zajímavých míst a zapojení se do konkrétních akcí, jednak určité aktivity ve třídě či v laboratoři. Využívají se názorné pomůcky. V tomto procesu jde o smyslové poznání vnějších projevů reality, aktivizuje se vnímání, rozvíjejí se představy.

Při studiu dochází většinou k využívání klasických výukových metod např. práce s učebnicemi, využití audiovizuálních pomůcek, přednášek, výkladu, apod., ale rovněž

méně obvyklých kooperativních forem práce za účelem racionálního poznání, proniknutí do podstaty jevů, poznání příčinných vztahů reality. Aktivizuje se myšlení, rozvíjí se teorie.

III. Fáze upevňování osvojeného obsahu – učiva se zaměřuje u vychovávaných na trvalé osvojení poznatků, činností a vlastností.

K fixaci osvojených vědomostí, dovedností, návyků a vlastností dochází při opakování a procvičování látky a důkladném nácviku činností.

4. Etapa výsledné pedagogické diagnózy (zpětné vazby) je zjišťováním, do jaké míry bylo dosaženo stanovených cílů, jak se vychovávaní v průběhu výchovného procesu změnil.

V této etapě získává vychovatel informace o vychovávaném ale nejen o něm, také o sobě samém, o své práci, svých postojích, odborných a profesionálních dovednostech. V obou případech se jedná o důležitou zpětnou vazbu pro vychovatele.

V etapě výsledné pedagogické diagnózy může ovšem docházet také k hodnocení vychovávaných, které je zpětnou vazbou pro vychovávané a které by mělo být co nejjednodušší, zaměřené na důležité projevy (přičemž se doporučuje hodnotit spíše práci než osobnost), a založené na částečné domluvě mezi vychovatelem a vychovávanými.

Toto hodnocení většinou provádí vychovatel, zapojit se ovšem mohou i vychovávaní. Vychovávaní mohou hodnotit rovněž své vychovatele.

Etapa výsledné pedagogické diagnózy uzavírá jeden výchovný cyklus, může však být i počátkem dalšího výchovného procesu.

J. Maňák a M. Nováková analyzují výchovný proces z hlediska výuky (vyučování):

1. Psychická příprava na osvojování učiva.
2. Osvojování nových vědomostí, vytváření představ a pojmů.
3. Vytváření dovedností.
4. Upevňování a prohlubování vědomostí a dovedností.
5. Používání osvojených poznatků činností.
6. Prověřování a hodnocení žákovských knížek.

Také L. Mojžíšek uvažuje pouze etapy procesu výuky (vyučování):

- I. Motivace
- II. Expozice
- III. Fixace
- IV. Verifikace

Dělení determinant:

1. charakteristiky žáků - kognitivní – inteligence
 - afektivní – postoje motivace
 - fyzické
 - sociální, sociokulturní
2. charakteristika učitelů - osobnostní (temperament)
 - profesní (zkušenosti)
3. charakteristika edukačních konstruktů - kulikulární programy (=standardní)
 - učebnice
 - evaluační nástroje (evaluace = hodnocení, srovnávání)
4. charakteristika škol – materiální vybavení školy

Výchovné procesy dělíme podle míry intencionality (= záměrnost):

➡ záměrné - edukační procesy řízené – učení je organizováno někým

- edukační procesy neřízené – učící SÁM usiluje o to, aby se učil, nikdo to učení neřídí

➔ nezáměrné – jedinec si není vědom toho, že se učí

Koncepce učení : 1.sensomotorické – osvojování pohybových činností
2.verbální-kognitivní – poznatky prostřednictvím jazyka
3.sociální – hodnoty, normy, postoje

Styly výchovy :

1. **autokratický styl** = záporný emoční vztah a silné řízení (učitel vyčítá a vyhrožuje, důležitá je kázeň)
2. **liberální styl se zájmem o dítě** = záporný emoční vztah a slabé řízení (učitel lhostejný, nemá požadavky, v chování nejistý)
3. **rozporný autokraticko-liberální styl** =záporný emoční vztah a řízení je rozporné (učitel je jednou lhostejný a podruhé je tvrdý, klade důraz na úkoly, atd.)
4. **laskavý liberální styl** = kladný emoční vztah a slabé řízení (učitel projevuje sympatie žákům)
5. **integrační styl** = ten správný styl = kladný emoční vztah a střední až zesílené řízení (učitel je klidný, bez nervozity, nepřikazuje)